
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 7.071.1(477.53)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-17f-102-141-175

М. С. Юрченкокандидат мистецтвознавства, професор кафедри музичного мистецтва
Київського національного університету культури і мистецтв

Максим Березовський в Глухові. Музичне життя міста

Місце народження кожної людини створює для неї особливий, неповторний, індивідуальний світ, в якому формуються її основні поведінкові навички, створюється система цінностей, оточення організовує спектр чуттєвих орієнтирів маленької особистості. Особливо це стосується звукової аури, що оточує дитину, надто коли вона наділена підвищеною чуттєвістю до звуків та вродженим відчуттям гармонії. Все це відноситься до «героя» статті, до людини, яка спромоглася піднести музичне мистецтво свого краю до світового рівня – Максима Березовського.

Ключові слова: Максим Березовський, Глухів, біографія, музичне життя.

Постановка проблеми та її актуальність. Зараз, коли віднайдена основна частина творчого спадку композитора (принаймні хорового), найменш вивченою ділянкою «березовськознавства» залишається його біографія. Тому дуже важливо дослідити усі відомості, що стосуються життєвих періодів Максима Березовського, які усталилися в сучасному музикознавстві: Україна (Глухів, Київ), Росія (Оранієнбаум, Санкт-Петербург, можливо, Москва), Італія (Болонья, Ліворно, Піза, можливо, Флоренція). З'ясування музичної ситуації в містах його проживання дасть краще розуміння як загального формування творчості композитора, так і конкретних стильових зв'язків його творів з музичним середовищем, витоків мелодизму, фактурного насичення, жанрових особливостей, тощо. Кожен життєвий період є по-своєму важливим для біографії М. Березовського і має бути якомога повніше охарактеризований з залученням рідкісних

друкованих та рукописних архівних джерел з урахуванням історичної, політичної, соціальної та загальнокультурної ситуації. Дана стаття присвячена найпершому глухівському періоду життя композитора, коли тільки починалося формування його музичних смаків.

Основною **джерельною базою** стали відомості з мемуарів українських діячів XVIII ст., зокрема, щоденники Якова Марковича та Миколи Ханенка; статті в серії видань «Киевской старины»; замітки в газетах XIX ст., таких як «Черниговские губернские ведомости». Багато нового з'явилося в сучасній історичній літературі, наприклад, дослідження О. І. Путро, Ю. А. Рудчука, в яких містяться уточнення стосовно функціонування адміністративних і соціальних органів Глухівщини, а також описується діяльність останнього гетьмана України Кирила Григоровича Розумовського. Використовувалися напрацювання відомих дослідників, серед яких фундаментальні дослідження Л. Корній, О. Цалай-Якименко, К. Майбурової, В. Іванова.

Спочатку в статті з'ясовуються перші відомості про народження та перебування в Глухові Максима Березовського; оглядається відомий план Глухова 1750 р. Залучаються додаткові свідчення з особистого архіву автора статті, а саме – спогади одного з нащадків Березовських, з яким автор був особисто знайомий. Зі спогадів Михайла Олександровича Березовського випливає, що рід Максима перервався через відсутність у нього дітей, а рід його рідного брата Петра, навпаки, дав плідну родову гілку Березовських, що були записані у дворянських книгах Черніговської губернії. Пропонується версія виникнення прізвища «Березовський» від сусіднього з Глуховом села Береза (за аналогією з прізвищем Бортнянського). Наостанок наводяться цікаві відомості про ранній період життя Максима Созонтовича, що їх записав Віктор Аскоченський від престарілих сучасників, які пам'ятали нашого композитора ще студентом Києво-Могилянської академії. Ці відомості слугують поштовхом для з'ясування можливостей приватної музичної освіти в Глухові того часу.

Переходячи до опису основного матеріалу, спочатку надаються відомості про стан міста Глухова середини XVIII ст.: забудова, визначні будівлі, що з'явилися в місті в зв'язку з його столичним статусом; стан загальної культури, зокрема, планування відкриття університету в Батурині та, в зв'язку з цим, виникненням книжкової лавки Академії наук в Глухові.

Метою даної роботи є з'ясування рівня музичного життя в Глухові середини XVIII ст., за часів дитинства та дорослого життя Максима

Березовського. Відповідно до мети, треба було провести значну пошукову роботу з опрацювання рідкісної друкованої літератури, зокрема діаріуші XVIII ст., періодику XIX ст. та сучасну історичну й спеціальну музикознавчу літературу. Перевагою даного дослідження може бути введення до наукового обігу імен співаків та музичних діячів з архівних рукописних матеріалів України та Росії, що таким чином дає змогу більш повно відповісти на поставлені **завдання**.

Основний матеріал. Загальний стан музичної, зокрема співацької, культури в Глухові неможливо уявити без музичного оточення, в якому перебувала тогочасна Україна. Широковідомий надзвичайно високий рівень співацької культури в Україні XVII ст. Тому дуже важливо навести дані, що фіксують стан співацького навчання у церковно-парафіяльних школах Лівобережжя першої половини XVIII ст. Документ свідчить, що хлопчики за два роки навчання мали вивчити напам'ять основні богослужби та гласи на «Господи воззвах» та «Бог Господь» і знати дві нотні системи. Тобто загальний дуже високий рівень співацької освіти і виконавської культури ще зберігався в Україні в середині XVIII ст. Красномовним прикладом цього слугують архівні записи та відомості зі щоденників сучасників про концертні виступи в Глухові як окремих солістів, так і цілих творчих колективів.

Щодо приватного музичного навчання, то дуже цікавим фактом стали відомості про функціонування у цьому столичному місті приватного пансіону Ганни Леянс з викладанням музики (зокрема, гри на фортепіано). Як виявилось, подібні навчальні заклади існували й в інших містах Лівобережжя. Особливість Глухова – існування куреня, де навчалися військові канцеляристи – «золота молодь» козацької старшини, які мали отримати в майбутньому ключові адміністративні посади. Молоді люди культивували в своєму побуті музичні вправи: гру на скрипках, басах, гусях, флейтах, особливо захоплювались співом, в чому «не поступалися кращим півчим». Не виключено, що ці молоді люди могли самі навчати музики дітей.

Виявилось, що в Глухові існувала значна спільнота німців, для яких була побудована церква, де звучала протестантська музика (лютеранський пастор до 1766 р. був єдиним на усе Лівобережжя). Цей факт примушує пригадати хоровий концерт М. Березовського «Das Faterunser» та «Німецьку обідню» Д. Бортнянського.

Звичайно, найбільш знаменитим музичним закладом Глухова була музична школа – перший спеціалізований навчальний заклад

у Російській імперії. У статті, спираючись на фундаментальні праці, описується її функціонування. Особливо наголошується на високому рівні музичної освіти, і робиться висновок про те, що ця школа, на відміну від загальних церковно-парафіяльних шкіл, не виховувала музикантів для потреб України, а навпаки – викачувала найталановитіших музикантів до російського двору, тобто стала верхівкою колонізаторського процесу російського уряду, що проводився впродовж усього XVIII ст. Залучаючи нові архівні дані, уточнюються імена помічників регента Федора Яворського – артистів Придворного хору, які допомагали йому в наборах хлопців, вчителя «сотника Брежинського»; ведуться роздуми про подальшу долю школи.

Наостанок у статті говориться про діяльність капели гетьмана Кирила Розумовського. Оглядаються відомості з літератури, де визначається особлива роль капели для пожвавлення хорового життя в столицях імперії та про той видатний внесок, який зробила капела під керівництвом регента Андрія Рачинського – першого колективу, який познайомив російську публіку з новим класицистичним стилем. У статті докладно аналізуються біографічні та творчі дані про «художнього керівника» капели Григорія Теплового – його активну проукраїнську позицію, яку він закріпив у політичних документах, та його керівництво колективом як талановитого музиканта. Багато уваги приділяється хоровим керівникам капели Корнілію Юзефовичу та Андрію Рачинському. Залучення архівних матеріалів дозволило уточнити роль кожного з них та залучити до наукового обігу імена учасників капели – видатних вокалістів. Також наводяться нові архівні дані про діяльність відомого співака та автора проекту нотного друку в Російській імперії Григорія Головного, який був щільно пов'язаний з Глуховом.

У кінці робиться висновок про те, що, перебуваючи в Глухові, молодий Максим Березовський міг отримати якісне музичне навчання, для чого у нього був досить широкий вибір: приватне навчання у вчителів пансіону Ганни Леянс, у військових канцеляристів чи в музичній школі; практика виконавця в капелі гетьмана Кирила Розумовського під керівництвом Андрія Рачинського.

Основний матеріал. Місце народження має величезне значення для формування особистості, коли місце народження збігається з роками дитинства й юності майбутнього культурного діяча, особливо коли це стосується такої неординарної постаті, як Максим Березовський. Таким місцем для митця був Глухів – місто, яке у

XVIII ст. стало не тільки адміністративним центром Лівобережжя, але й місцем, де зосереджувалися найкращі митецькі кадри краю. Видатні постаті, величні споруди, адміністративні можливості, потужні тенденції розвитку – усе розмаїття столичного життя приваблює творчий, підприємливий люд, що прискорює життєвий пульс та сприяє культурному розвою. Такий збуджений стан життя міста, що бурхливо розвивається, напевно, відрізнявся від життя селянського – патріархального й розміреного. Це повністю відноситься до Максима Березовського, бо якщо він дійсно народився в Глухові й провів там дитинство (можливо, й юні роки), то це мало б сформувані в нього потяг до інтенсивної творчості, розвинути цікавість до нового, незвичного, сучасного, до відкриттів незнаних горизонтів. Як показують дослідження творчості композитора, саме ці якості віднаходимо в його творах, коли Березовський шукає нових виразових засобів, відкриває нові, незнані для його сучасників жанри, більше того – розриває стилістичні рамки, сміливо прямуючи до нового світовідчуття, до нової стилістики. При цьому перебуваючи у постійній зміні власних критеріїв, в пошуках не тільки виразових засобів, а й нових ціннісних категорій, міняючи й відкриваючи в собі не один стиль.

Що нам відомо про глухівський період Максима Березовського? Про його народження в Глухові вперше написав бібліотекар Придворної співацької капели Петро Беліков [5, с. 359], а час його народження – 16 жовтня 1775 р. надав В. Соловійов [6, с. 518–519], звідки обидві ці відомості потрапили до усіх біографічних довідників. Проте документальних відомостей про його народження саме в Глухові досі не виявлено. Може вважатися дивним збіг обставин, за яким двоє найвидатніших музикантів того часу – Березовський та Бортнянський – були народжені саме в цьому місті. Чи це не є звичайною прив'язкою до місцевих культурних центрів, яким, безперечно, був Глухів того часу? Адже висловлювалися й такі думки, що ані Березовський, ані Бортнянський не народилися в Глухові, а були записані глухівцями в Петербурзі, куди вони прибули з глухівської співацької школи [3, с. 301]. Проте з цим припущенням можна не погодитись.

По-перше, на мапі Глухова 1750 р. під номером 48 записана хата матері Дмитра Бортнянського, «козачки удови Марини Толстої». Хата знаходилася у центральній фортечній частині міста, що дозволялося лише заможним міщанам. В. Іванов віднайшов у «Чернігівському календарі» за 1906 р. свідчення про те, що Бортнянський народився в «соборному приході м. Глухова і будинок його батьків

знаходився поблизу самого собору (Троїцького. – М. Ю.)». Також дослідник зазначив, що біля будинку «на площі розміщувалися торговельні ряди і в ярмаркові дні було дуже гомінливо» [17, с. 18].

Це не тільки засвідчує факт народження Дмитра Бортнянського в Глухові, але й свідчить про привілейований стан батьків майбутнього композитора. Що ж до Березовського, то досі ані розшуки його батьків (козака Созонта), ані їхнього помешкання, ані взагалі якихось відомостей про перебування цієї родини в Глухові не дали результатів. На жаль, збереження глухівських архівних документів, особливо генеалогічних, було не на високому рівні ще за часів намісника Петра Рум'янцева, коли, наприклад, під час великої пожежі 1784 р. в Глухові в канцелярії губернатора згоріло 12 скринь (!) із документами (дарчі грамоти, спадки, подарунки тощо) і після пожежі урядовці скаржилися на жахливі умови зберігання документів, навіть на те, що солдати використовують листи документів на самокрутки [32, с. 456]. Не щастило таким документам і за радянських часів, коли пристрасне ставлення до родових документальних даних, м'яко кажучи, не віталось. Тому сучасні дослідники мусять спиратися лише на непідтвержені дані щодо Максима Березовського, які наведені істориками XIX ст.

По-друге, Петро Беліков, як бібліотекар Придворної співацької капели, що був ознайомлений з нотами численних музичних творів Максима Березовського, безумовно, краще знав обставини життя й творчості композитора через спогади людей, які безпосередньо мали до нього відношення. Окрім того, інші відомості про діяльність нашого музиканта згодом підтвердилися.

Несподіваним додатковим свідченням стали відомості, які потрапили до мене від мого давнього знайомого Михайла Олександровича Березовського у 90-х рр. XX ст. Сам Михайло Олександрович був радянським інженером радіомеханіком і підтримував близькі стосунки з моїми батьками. Після смерті батьків стосунки припинилися. Та у 80-ті – на початку 90-х рр., коли мій хор «Відродження» досить часто виступав на українському радіо, пропагуючи віднайдені хорові твори Березовського, тоді мені й подзвонив мій давній знайомий Михайло Олександрович і, висловлюючи свій захват від того, що я зацікавився його славетним родичем, розповів про сімейну легенду.

За цією легендою, рід Березовських походив з Глухова, в якому сім'я мешкала у XVIII ст. Батько Созонт був козаком, тобто вільним

насельником, що мав власну землю, яку й обробляв. Родину Созонт мав велику з кількома дітьми. Максим Созонтович був із старших синів. Дітей не мав, тож не передав своє прізвище нащадкам. А предки Михайла Олександровича начебто походили від молодшого брата Максима Петра, який мав дітей. За словами Михайла Олександровича, у них в родині зберігалася генеалогічна книга з родинним деревом. За цією книгою родина простежувала своє походження від батька Максима – Созонта, з середини XVIII ст. Родина Петрових Березовських пізніше, у XIX ст., отримала дворянство, через що й прізвище Березовських було задокументоване у дворянських книгах Чернігівщини. А через те, що в геральдичних книгах імениті предки зазначалися лише у випадку прямого родоводу, а Максим Созонтович являв не пряму, а бічну родову гілку, тож в офіційних геральдичних виданнях його ім'я не зазначено. В буремні часи продрозверстки й розкріпачення родину вигнали з родових місць, роз'єднали й родова книга згоріла в полум'ї громадянських війн.

Незважаючи на недокументальність відомостей від Михайла Олександровича, ці свідчення вкотре підтверджують версію походження родини Березовських саме з Глухова.

Прізвище «Березовський» є досить розповсюдженим в Україні. Серед відомих людей того часу з таким прізвищем можна назвати новгород-сіверського сотника Семена з синами Прокопом, Василем, Степаном, Іваном, які записані до «Малоросійського родословника». Можливо, вони мали відношення до родини Максима Созонтовича, бо їх діяльність охоплювала близьку територію: Глухівщина, Новгород-Сіверщина, Стародубщина. Є прізвища Березовських і в інших містах і селах України, і в Києві. Але ні Созонта, ні Максима досі не вдалося віднайти ані в Глухові, ані в інших місцевостях. Проте поблизу Глухова розташовано село Береза (за вісім кілометрів), що й зараз носить це найменування. Це наштовхує на думку, чи не походить прізвище «Березовський» з цього села. Адже існують докази стосовно походження прізвища Бортнянських від назви села Бортне у старостві Бецькому з Польщі. Жителів села Берези глухівчани також іменували «козаками березовськими» або «посполитими жителями березовськими» [65, арк 3]. Тож не виключено, що й предки Максима отримали таке прізвище, а з покращенням майнового стану у прізвищі затвердилося польське закінчення «-ський». На той час це була досить розповсюджена практика також і у випадку, якщо його носій навчався у вищому навчальному закладі й таким чином

«ошляхетнюався», що надавало перспективи кар'єрного зростання або ж збільшувало шанси призначення на відповідальну посаду. Згадаймо, що саме таким чином козак Чайка став Чайковським (дід знаменитого композитора), Боровик – Боровиковським, Левко – Левицьким (обидва – видатні живописці). Тож не можна нехтувати припущенням, що і Березовські могли походити з ближчого до Глухова села Береза, і мали відповідне прізвище. А закінчення «-ський» було набуто пізніше, коли Максим вступив до Києво-Могилянської академії.

Про особливості перебування малого Максима в Глухові ми також можемо говорити, лише спираючись на неперевірені дані. Серед них виділяється довідка, що була надана відомим дослідником Києво-Могилянської академії Віктором Аскоченським. Ці відомості мають кілька особливо цінних зауважень, які більш ніде не згадуються та які дослідник міг почерпнути зі спогадів старих сучасників або співучнів Березовського, яких науковець ще застав, збираючи матеріали про академію на початку XIX ст. «Он (Максим Березовський – М. Ю.) родился в г. Глухове, Черниговской губернии, и происходил от малороссийской дворянской фамилии. По странному предубеждению, отец не хотел отдавать его ни в какое училище, думая удовольствоваться одним домашним воспитанием: но прожив по делам своим в Петербурге около шести лет, он отменил прежнее свое решение, и тотчас по возвращении домой отослал сына своего Максима в Киевскую Академию» [4, с. 276–277]. Ці свідчення мають для нас велике значення, бо, якщо вірити цим відомостям, то малий Максим міг отримати освіту вдома, тобто навчаючись приватним чином, а значить в Глухові того часу для цього були можливості. Тож спробуємо розібратися в тому, що являв собою Глухів у культурному й соціальному відношенні.

Глухів у середині XVIII ст. був адміністративним центром Лівобережної України. Тут містилися офіційні й представницькі органи влади, що мінялися залежно від політичних реформ: канцелярії гетьманів І. Скоропадського, Д. Апостола, К. Розумовського, перша та друга Малоросійська колегія, Генеральна військова канцелярія та ін. Місто лежало на московському шляху, розташовувалося ближче до столиці Росії, ніж до Києва, тож в Глухові зручніше було тримати органи керівництва.

Забудова міста мала типовий характер українських містечок: «... зело лихоманы хохлы затейливы к хоромному строению; в

малоросійських городах другога вряду такова города сыскать», – із захватом описував враження від Глухова московський мандрівник І. Лук'янов на початку XVIII ст. [27, кн. 1, с. 32]. Серед кам'яних будівель вирізнялися церкви (чотирнадцять) та «кам'яниці». В'їзд до міста з боку Києва прикрашала фортечна брама, що була збудована 1744 р. для приїзду імператриці Єлизавети (брама збереглася до наших днів). Впродовж XVIII ст. місто значно розширилося. Адміністративний статус передбачав надання місту репрезентативності. Тому із звичайних периферійних кріпосних містечок Глухів за короткий строк набуває помпезної зовнішньої виразності. В місті будується найбільша офіційна будівля Лівобережжя – будинок Малоросійської колеї за кресленнями архітектора Квасова, зводиться величезний собор – Троїцький, що деякий час (до побудови Ісакіївського собору в Санкт-Петербурзі) вважався найбільшим собором усієї Російської імперії. З'являється палацовий комплекс графа Кирила Розумовського у передмісті Глухова Веригіно.

За свідченням В. Вечерського, «протягом XVIII ст. Глухів був своєрідною містобудівельною лабораторією для всієї України: тут вперше здійснене регулярне планування та створений класицистичний палацово-парковий ансамбль». До нової столиці стягується населення, і темпи його росту перевищують будівництво.

Відповідно з'являється промисловість, ремесла і, зрозуміло, виникає потреба у якісній освіті. Заможні батьки відправляють дітей навчатися за кордон чи запрошують іноземних вчителів до себе. Просвітницькі тенденції епохи, що були закарбовані у назві «епоха Просвітництва», знайшли відображення у кількох значних акціях Глухівщини. Згадаємо відомий проєкт утворення університету в Батурині, сусідній з Глуховом гетьманській резиденції 1764 р. [28, ч. II, с. 118–136]. І хоча проєкт не здійснився, потяг до навчальних перетворень продовжував породжувати нові ідеї. Так, одноліток М. Березовського Ф. О. Туманський, що був членом-кореспондентом петербурзької Академії наук та бунчуковим товаришем, 1779 р. запропонував заснувати у Глухові філіал Академії наук, що мав би стати певним науковим та просвітницьким центром краю. За цією ідеєю Ф. Туманському вдалося таки відкрити у Глухові книжкову лавку від Академії наук, яка, за відгуками сучасників, «мала певний успіх» [23, с. 51].

Тягу до просвітництва бачимо передусім у вищих прошарках населення. Заможні батьки відправляли дітей вчитися за кордон

або запрошували іноземних вчителів. Хвиля просвітницьких тенденцій захоплювала й інші громадські прошарки, тож сучасник мав підстави стверджувати, що «в тутешньому народі особлива до наук прихильність та потяг бачиться» [23, с. 51].

Цей потяг захоплював і музичне мистецтво, найбільш яскравим проявом якого можна вважати створення в Глухові першого в Російській імперії спеціалізованого музичного закладу – знаменитої Глухівської музичної школи. Проте слід зазначити, що утворення школи було лише наслідком загального підйому музичної освіченості, пік якої припадає на другу половину XVII ст., і основою цього потужного руху була правильно поставлена початкова музична освіта у церковно-парафіяльних школах. Опануванні музичної грамоти в цих школах тривало два роки. Як занотовано в одному документі, що фіксував стан шкільної освіти в церковно-парафіяльних школах на початку XVIII ст., учні там опановували основи граматики, вивчали необхідні для церковної відправи службові книги, а також вчилися основних співів на слух та співу «по ноті». Вивчалися 8 гласів на «Господи воззвах» і на «Бог Господь», 8 гласів ірмосів «да зверх того, вивчати спів самогласний, тобто ті ж псалми й ірмоси на свій власний голос, і подобоє, тобто спів подвійного тексту на один і той же глас» [14, с. 191]. Цікаве згадування співу самогласного, коли в учня розвиваються композиторські навички зі збереженням стилю й характеру твору (піснеспіву).

Співу навчав звичайно «директор школи» – «пан бакаляр» чи «пан інспектор», а частіше – дяк, що вибирався громадою за «добрий глас» та за пристойне знання служб церковних. Значення дяків на той час було настільки важливим, що вони входили до числа найшановніших людей поселення. При одній церкві, де могло бути два чи три священника, завжди був тільки один дяк. В місті столичному, яким був Глухів, керівників важливих просвітницьких центрів – шкіл – обирали особливо ретельно. Згадаймо відомий вислів Павла Алепського, який за сто років до цього зазначав, що «панотці не залишають сиріт напризволяще, аби ті невігласами вешталися вулицями, навчають грамоти» [35, с. 26]. Під час навчання хлопчики постійно співали в церковному хорі, а по закінченні курсу могли вільно виконувати складні, часто віртуозні партії багатоголосих концертів того часу (партесних). Професійна якість хорових колективів оцінювалася дуже високо й отримувала найвищі хвалебні відгуки, як наприклад, глухівський регент Туровський отримав схвальний відгук від імператриці Єлизавети під час її відвідин міста 1744 р.

Високий рівень виконання глухівських хорів стимулювався частими виступами проїжджаючих капел, що складалися зі співаків, які були набрані для Санкт-Петербурзького придворного хору. Я. Маркович згадує, що 27 листопада 1732 р. «в церкві святого Миколая співали ізрядно по кліросах півчі многі, прислані за вимогою гетьмана від архієрея Київського й інших для двору государині» [12, ч. 1, с. 397]. Приїжджали до Глухова й півчі, що були у фаворі. Ці приїзди й проїзди знайомили глухівчан з музичними новинками.

Іншою стороною музичної культури Глухова, які будь-якого іншого міста України, були приватна музична освіта та світське музикування. Так, в Глухові існував пансіон мадам Ганни Леянс, що процвітав у 80-х рр. XVIII ст., де діти козацької старшини навчалися, зокрема й гри на клавішних інструментах. Власниця пансіону тримала вчителя музики, закупувала для занять клавесин та «дуже дороге фортепіано» з Києва плюс повний набір струн, камертон та ін. [31, с. 137]. Подружжя Леянсів з кінця 70-х рр. XVIII ст. почали будівництво нового приміщення «о 18 покаях» [26, с. 438–439]. За часів перебування в Глухові Березовського сім'я Леянсів вже давала приватні уроки музики й, напевно, мала учнів серед заможних міщан. Адже «знатні» козаки ще з петровських часів заводили собі музичні інструменти, як Яків Маркович, у котрого у 1724 р. був «Олексій Македонський, півчий княжий... і грав на клавіцимбалі» [12, ч. 1, с. 45], або Микола Ханенко, якому 1733 р. подарували «клеверкорд», котрого він турботливо «обмальовував» [11, с. 107–109]. Приватні навчальні заклади існували й в інших містах України, як про це свідчить проєкт відкриття подібного пансіону в місті Ромни [21, с. 494–495].

Особливістю Глухова як адміністративної столиці України була наявність прошарку молодих службовців, що намагалися здійснити адміністративну кар'єру. Це так звані «військові канцеляристи», що становили «золоту молодь» того часу. Молоді люди попередньо пройшли курс навчання в колегіумах чи в Київській академії та жили у спеціальному канцелярському курені, подібно до «шляхетного корпусу» в мініатюрі. Потрапити до числа військових канцеляристів було важко й почесно. При вступі враховувалися знання, що набувалися переважно в Київській академії. Я. Маркович згадує у 1748 р.: тут (у канцелярському курені) «часы отдохновения... провожали они в вокальном пении, в игрании на скрипках, басах, гусях, флейте и составляли иногда концерты, так что для прохаживающихся мимо куреня казался оный жилищем рая» [22, с. 11]. Можна зі значною

долею вірогідності стверджувати, що паростки нової на той час салонної камерної музики культивувалися саме в середовищі військових канцеляристів. Захоплення інструментальною музикою не заважало канцеляристам займатися хоровим співом, в якому вони «часто не поступалися кращим півчим» [22, с. 11]. Цілком імовірно, що ці музиканти, володіючи мистецтвом співу й гри на музичних інструментах, могли самі викладати музику приватним чином. Як бачимо, в Глухові на той час дійсно існували умови для пристойного музичного навчання молодого хлопця, про що згадував В. Аскоченський.

Молодий Максим Березовський міг в Глухові познайомитися й з протестантською музикою, через те що в місті для потреб німецького населення утримувався «лютеранський пастор», який, за свідченням академіка Гільденштедта, до 1766 року був єдиним на всю Лівобережну Україну [30, с. 415]. Наявність протестантської громади в Глухові, а значить і протестантської духовної музики, змушує пригадати дотичні факти з біографії й творчості М. Березовського. Зараз відомо, що його друга дружина Надія Матвіївна була похована на Волковському кладовищі, до складу якого на той час входила як православна частина, що перебувала під опікою Олександроневського монастиря, так і лютеранська [44, с. 14]. Ми не знаємо в якій саме частині була похована дружина нашого композитора, але не можна й виключати версію про її можливе лютеранське віросповідання. В усякому разі, наявність у Глухові протестантської музики викликає в пам'яті й творчі паралелі як у М. Березовського (концерт «Das Vaterunser» німецькою мовою на літургічний текст, що виданий у Ляйпцигу на початку ХХ ст.) [46]¹, так і у Д. Бортнянського («Німецька обідня», що створена на мішаний хор а капелла).

Проте найзнаменитішим музичним закладом Глухова була музична школа, в якій співіснували як давні музично-педагогічні традиції, так і новітні педагогічні принципи. Вище говорилося, що створення цього закладу в 30-х рр. ХVIII ст. завдячує загальному підйому музичної освіченості українських виконавців та наукових діячів, пік якого припадає на середину ХVII ст. Саме в той час музична теоретична думка знайшла теоретичний вираз у працях М. Дилецького, а діячі української музичної культури несли принципи музичної освіти й

---

¹ Авторство цього концерту Березовському остаточно не доведене. Передрук: Співає київський камерний хор / упоряд. і ред. В. М. Іконника. Ч. I. Твори композиторів-класиків. Київ: Музична Україна, 1976.

практики до культурних центрів Московії. Тоді ж почався інтенсивний приплив українських співаків, інструменталістів, композиторів до Москви та інших міст Московської держави. У XVIII ст. цей процес розширився через створення в російських центрах церковних та приватних капел, що співали «за партесами», тобто використовували багатоголосний спів. Попит на хори з «малоросіян» зростав, і виникла потреба упорядкування процесу надходження кваліфікованих кадрів. З початку XVIII ст. до України почали відряджати спеціальні експедиції, що фрахтували дорослих хористів і дітей. У середині XVIII ст. процес наборів співаків зріс й упорядкувався. Набори стали щорічними, а почасти й по кілька разів на рік¹. Проте навчання малолітніх співаків у російських столицях було налагоджено ще недостатньо. Мабуть, це і викликало потребу в створенні спеціального навчального закладу на місці (в Глухові), який би доводив майстерність хлопчиків-співаків до рівня хористів провідних хорових колективів Росії, особливо Придворного хору, що став взірцевим музичним колективом усєї імперії і який з 1763 р. став називатися «Санкт-Петербурзькою придворною співацькою капелою».

Заснування музичної школи в Глухові мало певні переваги, бо надавало можливість збирати найкращих відібраних хлопчиків з найбільш співацьких областей краю, доводити їх до готовності на місці та відправляти до Санкт-Петербурга й до інших закладів, що мали потребу в молодих співацьких кадрах, при цьому доставляти їх найкоротшим шляхом. Красномовним свідченням про опіку гетьманського уряду віддавати дітей до шкіл та приділяти увагу церковному співу слугує лист лубенського полковника Івана Кулябки до гетьмана графа Кирила Григоровича Розумовського про «вибори з виборних козаків і можлиших підпомічників од 12 до 15 років дітей, і про віддання тямущих до навчання грамоти в школи». В позиції № 3 зазначено: «В недільні й святкові дні на ранкову літургію і вечірню дітям веліти ходити до церкви й навчатися співати, і приглядатися, хто з них матиме добрі голоси, таких помічати на випадок майбутніх виборів у півчі до двору Її Імператорської Величності або до дому Вашої ясновельможності» [28, ч. II, с. 71–72]. Отже, наявність такого спеціального закладу в Глухові говорить, з одного боку, про високий професійний рівень краю. Проте, з іншого, це означає увінчання процесу грабінницького «викачування співацьких кадрів» з усєї підмосковської України

---

¹ Про набори співаків з України до столиць російської імперії див.: [17; 40].

для подальшого їх використання в російських культурних центрах, а зовсім не в Україні. Згодом, у XIX ст., через сильне «знекровлення» українських земель у творчій частині суспільства відбувся значний занепад музичної справи, особливо в сенсі професійному.

Відомо, що музичний процес у школі сполучав традиційні методи навчання, що вироблялися багатолітньою співацькою практикою, з новітніми, що базувалися на розвитку гармонічного слуху, на читанні різних нотних систем: старовинної крюкової, київської квадратної з елементами релятивного читання нот та більш сучасної італійської круглої. Окрім власне співу, талановиті хлопці навчалися гри на скрипці, гусях¹, бандурі, танців та іноземних мов. Така всебічна підготовка дозволяла відправляти до Придворного хору навчених музикантів, що були здатні відразу включитися в роботу професійного співацького колективу. А у випадку спадання з голосу ці навчені хлопці мали достатньо навичок, щоб обіймати посади гувернера, вчителя музики, танців чи іноземних мов або ж стати музикантами на музичних інструментах.

Про діяльність глухівської музичної школи існує об'ємна наукова й науково-популярна література. Нагадаємо основні положення її функціонування.

Музична школа офіційно відкрилася в Глухові 1738 р. [13, с. 169–174], хоча її започаткування могло відбутися раніше, ще з 1736 р., коли «на півчих» асигнувалося 50 рублів (у 1737 р. – 100 та 250 р.) [63, арк. 8]. Є твердження про те, що школа (може, в неофіційному вигляді) існувала ще раніше. Так, віднайдено указ «іноземної колеґії» про запровадження школи, що датований серпнем 1730 р. [63, арк. 8]. Тут йдеться про існування потреби в півчих, які «имелись в Глухове при покойном князе Борятинском (так в документі – М. Ю.)» [63, арк. 8 зв.]. К. Майбурова вважає за можливе регулярне навчання співаків ще раніше – з 1728 р. [24, с. 132]. Хоча, як впливає з листа гетьмана Д. Апостола до цариці Катерини Іоанівні, на що спирається дослідниця, там йдеться не про початок функціонування школи, а про те, що існує потреба систематичної музичної освіти, і ця потреба постійно збільшується. Зрештою, це й призвело до створення музичного навчального закладу в 1738 р.

Незважаючи дивлячи на існування ґрунтовних досліджень про музичну освіту в Україні означеного періоду [18; 36], досі наявні дані не дозволяють поновити повну картину діяльності школи.

---

¹ Скоріше мова йде про «клавіцимбали».

Навіть не з'ясовано долю її першого керівника Федора Федоровича Яворовського. Він був відомим співаком Придворного хору, причому настільки високої кваліфікації, що його 1738 р. було відправлено саме для набору співаків на Лівобережній Україні. До цього він «в Глухове обучал протчих певчих киевскому и партесному пению два года» [63, арк. 9] (тобто з 1736 р. «київський» і «партесний» спів тут зазначено окремо. На нашу думку, «київський» тут означає спів ірмолійний, монодичний, що записаний «київською квадратною нотою», а «партесний» – це спів багатоголосний – М. Ю.). Одинадцять (з дев'ятнадцяти) цих «протчих певчих» було відправлено разом з Яворовським у тому ж році до Петербурга. Чи були ці хлопці учнями школи чи співаками приватних капел, скажімо, правителів «гетьманського уряду» князів О. І. Шаховського чи О.Ф. Барятинського, сказати важко¹, бо відомо, що Ф. Яворовський працював у Глухові в князя Барятинського, від якого 14 жовтня 1738 р. отримав платню – 64 р. 30 коп. [63, арк. 10–10 зв.]. Після звільнення «з двору» він очолював роботу з широкого набору півчих у «малоросійських полках».

Окрім Яворовського, в документах збереглися імена співаків, можливо, учнів Яворовського, які, як спеціалісти, також брали участь у наборах. Це «басист» Павло Федоров, «тенорист» Яків Благодотворитель (у 1742 р. вибув з Придворного хору в Україну) [55, арк. 19], «альтисти» Андрій Половинка (придворний півчий та придворний лакей Половинка фігурує в документах придворної капели у 50–60-х рр. XVIII ст.), Федір Петров (зустрічається серед півчих Придворного хору в 1741 р.). Скоріше за все, усі вони були співаками Придворного хору, в усякому разі про трьох з них можемо це стверджувати напевне. Туди ж, до Придворного хору, та до численних аристократичних капел і церковних хорів ішла основна маса відібраних цими півчими, разом з Ф. Яворовським, малолітніх співаків. З документів видно, що справа з набору півчих була поставлена серйозно, експедиції організовувались добре, а «конкурс» на вакантні місця доходив до 4–5 хлопців на одне місце.

Федір Яворовський повинен був мати помічників – вчителів школи. А це мали бути майстри високого класу, бо урядовці дозволяли цю справу лише умілим майстрам «из иностранных и из малороссиан» для навчання дітей гри на скрипці, на гусях і бандурі [63, арк. 2].

---

¹ У останнього існувала своя співацька капела, з котрою князь поводився, мабуть, не найкраще, бо у 1737 р. від нього втекли троє малолітніх співаків. Див.: [62].

Можливо, одним з них був «сотник Брежинський», якого в січні 1738 р. звільнили від участі у військовому поході через те, що він «обретається... в обучении хлопцов грать и спевать ко двору ея императорского величества» [64, арк. 3]. Через рік указом О. Румянцова його відправили до ніжинського й чернігівського полків знову для набору півчих в школу.

По закінченні навчання 11 учнів щорічно направлялися до Придворного хору. Отже, навчання в глухівській музичній школі було поставлено на найвищому рівні й допомагало відбирати найбільш талановитих молодих музикантів для подальшої роботи саме в Петербурзькому придворному хорі.

Досі нам не відоме місце перебування такого важливого закладу, яким була перша у Східній Європі спеціалізована музична школа. Неправдоподібно виглядає твердження В. Іванова про місцеперебування школи «при церкві Св. Миколая» [17, с. 21]. Дослідник побачив музичну школу на плані Глухова, де занотовано «школу при церкві Миколаївській» [53]. В. Іванов датує цей план 1750-м роком, О. Путро – 1749-м [28, ч. I, с. 53] а М. Цапенко – 1746-м [37, с. 53]. Різниця принципова, бо у 1748 р. все місто вигоріло й змінилася його забудова. Є два заперечення з приводу «прив'язки» музичної школи до школи при церкві св. Миколая. Перше, на плані міста ніякої спеціальної будівлі для музичної школи не зазначено. Не існує його й у наступних планах у зв'язку з іншою великою пожежею 1784 р. Опікуванням школи займалася Генеральна військова канцелярія, а не церковні власті, тож громадський заклад не міг бути означеним як «школа при церкві». Канцелярія, в свою чергу, мала виділити для школи особливу будівлю або хоча б частину будинку, як це сталося у 1758 р., коли півчих направляли до Глухова «во определенную тамо для обучения оных певчих квартиру» [1, с. 513]. «Квартира», зрозуміло, до плану міста не потрапила.

Друге – шкільна традиція. Вона ясно відображена на розглянутому плані, де зазначено не одна, а чотири школи. І всі вони пов'язані з церквами¹. Найзначніші храми, за традицією, мали при собі початкові

---

¹ Дві з них знаходились «на місці церковному пустому», при цьому три показані безпосередньо з богадільнею. Є богадільня й при церкві св. Миколая, але вона побудована трохи в стороні, тому «школа церкви Миколаєвської» пронумерована окремо. Зазвичай, богадільні будувалися разом з церквами, як, наприклад, при глухівській церкві Трьох Анастасій, що були побудовані гетьманом Скоропадським у 1718 р. Див.: [8, с. 333–336].

школи. Наявність у Глухові того часу чотирьох шкіл говорить про досить високий рівень освіти цього міста, але, на жаль, не допомагає виявити розташування самого музичного закладу.

Подальша доля школи невідома. Навіть в перші роки її існування, окрім Глухова, згадується Переяслав, а в 60-х рр. – Харків [59, арк. 13 зв.]. Чи навчався в школі М. Березовський (і Д. Бортнянський), допоки не з'ясовано. Однак, яка б не була істина в цьому питанні, наявність у Глухові такого важливого навчального закладу ще за життя цих видатних в майбутньому композиторів говорить про ґрунтовну постановку музичної освіти в цьому місті.

Іншим знаковим музичним явищем Глухова того часу була діяльність знаменитої капели останнього гетьмана України Кирила Розумовського (1724¹–1803 рр.). Нас цікавить функціонування гетьманської капели, адже її діяльність в цьому місті припадає на час перебування там малого Максима, і ті знакові досягнення, які вдалося здійснити капелі в Глухові, могли помітно вплинути на обдарованого хлопця.

В січні 1750 р. в Генеральній військовій канцелярії в Глухові було оголошено про відновлення в Україні (Лівобережній) гетьманату – давно очікувана подія, що збудила в українському народі його віковічні прагнення на отримання незалежності. Публічне «обрання» Кирила Григоровича Розумовського в гетьмани (без нього самого) відбулося в Глухові 22 лютого 1750 р. з нечуваною раніше пишнотою. Про те, як відбувалася процедура, згадує Я. Маркович: «на початку йшли всі полки піші з музикою й стали коло театру» [12, ч. II, с. 281]. Тобто на той час вже існувало приміщення («театр») для театральних постановок, яке містилося на території гетьманського палацу. Сам палац мав стати окрасою міста. Але він був дерев'яним, і зусилля архітектора А. Квасова зробити його привабливим не увінчалися успіхом. Приміщення для трупи (на території гетьманського палацу) не було підготовлене вчасно, тому гетьман, що приїхав до Глухова 30 червня 1751 р., перебрався до свого нового помешкання лише в жовтні [12, ч. II, с. 299]. З цього часу й починається історія гетьманської трупи. Документи й спогади сучасників описують «придворне життя» новообраного гетьмана як перенасиченого урочис-

---

¹ Офіційна дата народження гетьмана Кирила Розумовського, що міститься у переважній більшості видань, – 1728 р. Проте О. Путро наполягає на більш правильній, за його дослідженням, даті – 1724 р. [28, с. 43].

тими подіями – воно аж кипіло від напруження передати хоча б відблиск тієї святковості, в якій жило придворне товариство «веселої імператриці» Єлизавети в Петербурзі [28, ч. I, с. 50–51]. Зрозуміло, що задоволення потреб у постійному «звеселянні» потребувало власної якісної капели (з хоровою та інструментальною частинами). В помпезній бароковій будівлі палацу, що містився в передмісті Веригіно на правому березі річки Єсмань, давалися музичні вистави й концерти. Зображення цього палацу відоме з зібрання В. Тарновського [20, отд. 1, с. 160–166].

Проектував палац архітектор А. Квасов, який працював у Глухові після страшної пожежі 1748 р., що була спричинена найманцями з Правобережної України польсько-литовських магнатів Радзивілла та Потоцьких. Мабуть, завдяки йому К. Розумовський забудував у місті усю Київську вулицю в два ряди [30, с. 414]. Після пожежі Глухів (як і Батурин, що так само постраждав) стрімко відбудовувався, для чого була створена спеціальна «Експедиція будівель Глухівських і Батуринських». Палац закінчував будувати інший відомий архітектор Антоніо Рінальді, який у 1752–1757 рр. перебував на службі у гетьмана. Палац не подобався гетьману, як і взагалі не подобалося йому вимушене перебування в Глухові, що сприймалося Кирилом Григоровичем як почесне вигнання з блискучого Петербурга. «Гнусное место Глуховское, – писав він у листі, – на котором я построился, уже было и не мало и при том по сырости, низости и болотной земле, почти уже деревянное строение, не в пору строенное и скороспешно худыми плотниками и из мелкого лесу, до того меня напоследок привели, что единственно для здоровья, которое дом мой Глуховский весьма повреждает, принужден нынешнего лета зачать каменный дом в Батурине» [Цит. за: 28, ч. I, с. 57]. Тому він перебував у своїй новій столиці недовго, часто від'їжджав і тягав за собою весь чималий графський почет, включаючи музикантів. Незважаючи на невпорядкованість перебування в Глухові, гетьману вдалося створити досить пристойну капелу, яка досягла певних, а почасти й видатних успіхів.

Капела гетьмана мала свій придворний штат, до складу якого входили: капелян, капельмейстер, понад 30 музикантів і співаків. Трупа розпочала діяльність з драматичних вистав. 19 грудня 1751 р. в палаці ставили прем'єру французької комедії «La foire de Hizim» («Ізюмська ярмарка») [12, ч. II, с. 300]. Впродовж січня 1752 р. спектаклі йшли ще тричі з неодмінним успіхом. Керував спектаклями

відомий згодом політичний діяч, а на той час – почесний член російської Академії наук, музикант, автор першого в Росії друкованого пісенника «Між ділом неробство» (1756 р.) Григорій Миколайович Теплов (1717–1779 рр.). З Україною Г. Теплов мав давні зв'язки. Звідси він вів своє походження, а виховувався в семінарії свого батька Феофана Прокоповича, де, як відомо, українська музика була на почесному місці. Я. Штелін називає Г. Теплова великим знавцем та шанувальником вишуканої музики, який «не тільки володіє гарною італійською манерою співу, але й прекрасно грає на скрипці» [40, с. 90]. Пізніше Г. Теплов справив певний вплив і на політичну ситуацію в Україні своєю «Запискою про непорядки в Малоросії». Сучасники зазначали, що Г. Теплов мав великий вплив на молодого гетьмана, зокрема й на музичну справу. Розповідали, що син лемешівського козака Кирило Розумовський проніс любов до рідних українських пісень через все своє життя. В останні роки його життя в Батурині «за обідом грав домашній оркестр, а в кінці обіду за десертом співали півчі. Старий Розумовський особливо любив малоросійські пісні, які в нього співалися на славу. Часто, коли півчі зачинали якийсь народний приспів, граф Кирило Григорович замічав: «От цю пісню співав я, коли був хлопцем» [8, с. 464].

Цілком природно, що гетьман відгукнувся на пропозицію Г. Теплова про заміну іноземних музикантів українцями (крім усього іншого, це було значно дешевше¹), незважаючи на те, що в капелі грали майстри європейського класу, віденські музиканти: капельмейстер Вольф, трубачі Себастьян Гайн фон Гайлінггал, Антон Діц, Йозеф Ганаур і литаврщик Венцеслав Лоренц. Музиканти перебували на службі у гетьмана в Глухові впродовж 1752–1755 рр. на контракті, за яким передбачалося щомісячна платня по 20 карбованців (240 на рік) плюс свічки, одяг (мундири німецького зразка), їм надавалося звання домашніх офіцерів та призначалося троє людей прислуги

---

¹ Г. Теплов повідомляв про намір гетьмана укласти контракт з учителем співу гетьманського хору, щоб він зобов'язувався навчати гри на духових інструментах хористів, що читають ноти, але можуть підупасти в голосі, та в подальшому направляти їх до військових оркестрів в усі десять українських козацьких полків. Г. Теплов пропонував надати платню: капельмейстеру – 150 крб на рік, одяг – 40 крб, квартиру, дрова і свічки; військовим музикантам (чотирьом трубачам і литаврщику) – по 50 крб, плюс одяг на 39 крб. В разі гастрольних поїздок за кордон Лівобережжя доплачувати на харчі по 4 крб. [Цит. За: 28, ч. I, с. 54].

[29, с. 44]. Згодом троє трубачів перейшли до придворного оркестру [57, арк. 35 зв.]. Замінили їх українці, а саме: Ілько Колісничевський, батько й син Макушинські, Корній Васильович, Григорій Кореневський, Жовтобрюх, Комендаменко, Лайкевич [65, № 1144]. О. Путро додає: Василь Харченко, Максим Соляников [28, ч. I, с. 54]. Усі вони успішно витримали конкуренцію з європейськими знаменитостями.

Ядро капели складала вокалісти, серед яких були й видатні по-статі, як наприклад, Григорій Білоградський, що згадується Я. Штеліним серед видатних співаків Петербурзької придворної капели¹ (Білоградський навчався в Київській академії, був одним з кращих співаків Запорізької Січі), Степан Котляревський, Параска Марченко (сопрано), «чудовий ліричний тенор Василь Харченко» (народився у селі Козарах на Чернігівщині). Від багатьох співаків залишилися лише прізвища, що збереглися в архівах: хорист Арсеньєв (батько – канівський сотник Олексій), Р. Богданович, В. Іванов, Стефан Колосов, Петро Пошевий, К. Роговський, Стефан Скочинський, Іван Федоров.

В літературі зустрічаються й помилки. Наприклад, В. Іванов залучає до гетьманських співаків Марка Полторацького та Гаврила Головню [17, с. 19]. Мабуть, вчений спирався на невірні дані дослідження К. Широцького [39]. Річ у тім, що Марко Федорович Полторацький (1729–1796 рр.) – відомий український співак-бас та багаторічний керівник Придворного хору й Придворної співацької капели, в означений час, за одними відомостями, виховувався в музичній школі Ягана Гібнера, що була відкрита у 1740 р. при імператорському дворі, за іншими – навчався в Чернігівському колегіумі [25, с. 370]. В усякому разі, він почав працювати «великим півчим» Придворного хору з 1746 р. у шістнадцятирічному віці [56, арк. 3], а 1753 р. став регентом, тобто називати його співаком гетьманської капели до цього часу було б ризиковано.

Що ж до іншої видатної особистості – Гаврила Головні, то про нього хочеться сказати окремо. Гаврила Матвійович Головня (1720–1786 рр.) багато років перебував на посаді «великого півчого» й заслужив слави провідного співака. Проте, він увійшов до історії музики як знавець і шанувальник церковного співу, а саме як засновник нотного друку в Російській імперії [9]. Про діяльність Г. Головні існує об'ємна

---

¹ Батько відомої української співачки й клавесиністки Єлизавети Білоградської, авторки перших у Російській імперії клавірних творів.

література, де описується його намагання надрукувати Ірмологіон, що він його написав, базуючись на традиції київського уставного співу Придворної капели [33]. Його послідовність та настирливість, зрештою, розхитали байдужість чиновного люду та пробудили інтерес до справи й сприяли виникненню нотного друкарства в Росії. Нас цікавить зв'язок Г. Головні з Глуховом. З документів стало відомо, що Гаврило Головні у 40-х рр. XVIII ст. працював придворним півчим і у 1742 р. мав офіційне доручення від св. Синоду набирати хлопців для Придворного хору [52, арк. 16]. В квітні 1743 р. він одружився з дочкою покійного військового капелана й священника глухівського Мойсея Бугаєвського [12, ч. II, с. 191]. Указом від 23 лютого того ж року йому було дозволено зайняти місце померлого тестя – священника глухівської церкви св. Анастасії [10, с. 352–354]. Справа про призначення затягнулася, і «высочайшие указы» з цього приводу надходили до 1747 р. [2, с. 300–301; 58, арк. 158]. Тобто в цей час Г. Головні не міг співати в капелі К. Розумовського. У 50-ті рр. він згадується як «придворний півчий», а 1773 р. «за сочинение подносимых писем его прошения книг церковного круга нотного пения» Г. Головні був пожалуваний чином придворного мундшенка та нагородною допомогою на купівлю будинку в 1000 карбованців [54, арк. 112].

Керували капелою обдаровані й кваліфіковані музиканти: оркестром – чеський валторніст-віртуоз Карел Лау, а хоромою групою – Корнилій Юзефович та Андрій Рачинський. Також в капелі К. Розумовського служив капельмейстером оркестру відомий музикант Франц Керцеллі [49, арк. 14]. Художником працював Григорій Андрійович Стеценко (1712–1781 рр.) з міста Ромни, який, за свідченнями, оформлював декорації спектаклів не гірше від зарубіжних майстрів [15, с. 165]. Місцеві уродженці представляли балети, наприклад, «Венера та Адоніс» [38]. На противагу гетьманській трупі активніше працювали міські комедіанти, які розігрували для місцевих жителів твори Есхіла, Мольєра, Шекспіра, також інтермедії та діалоги українських авторів (Івана Некрашевича?), збуджуючи конкуренцію та стимулюючи художню досконалість виконання.

Нас більше цікавлять хорові диригенти. Вони мали помічників: «певческой его ясновельможности музыки реент Лузганов» [61] та «его ясновельможности господина гетмана К. Г. Разумовского капельмейстер Степан Кашевский» [60, арк. 47 зв.]. Обидва керівники капели були високопрофесійними музикантами й кожен зали-

шив певний слід в українській музиці. Корнилій Іванович Юзефович (1726 – близько 1780 рр.) суміщав діяльність капельмейстера з посадами священника глухівської церкви св. Анастасії та військового «капеляна». До нього суміщав усі означені посади його попередник М. Бугаєвський. Особливо завзято К. Юзефович виконував священницькі обов'язки, тож згодом був призначений на посаду глухівського протопопа [26, с. 435], незважаючи на сильну протидію митрополита, який бажав бачити на цій посаді людину, що не була б пов'язана з капельмерстерськими обов'язками [50]. Наведемо віднайдені дані про початковий етап діяльності цієї людини.

Корнилій Юзефович, «полку Прилуцького, села Парафієвки, церкви Успенської (в іншому місці – Миколаєвської) попа Іосифа (в іншому місці – Іоанна) син» з'явився серед студентів Київської академії у 1741 р., 15 років від роду та дійшов до класу богослів'я. Трохи (два роки) не закінчив повного курсу та після 1750 р. «по вакації не з'явився» [50, арк. 213, 245, 313, 344 зв., 370 зв.]. В одному класі з ним навчався Іван Некрашевич, відомий український письменник другої половини XVIII ст.¹ Не випадково твори І. Некрашевича часто включалися до репертуару драматичної трупи гетьманської капели.

Найбільш знаковою постаттю капели був інший її керівник Андрій Андрійович Рачинський (1729–1794 рр.). Діяльність цього музиканта була згодом високо оцінена музичними істориками. Є. Болховітинов називає його «знаменитим в Росії регентом» [7, с. 15]. Швейцарський музикознавець Р. Моозер відмічає злагодженість звучання та особливу манеру співу хору під керівництвом А. Рачинського, що наближалася до католицької, яка підкорила К. Розумовського. «Імітуючи стиль музикантів, у яких він вчився, він (А. Рачинський – М. Ю.) написав кілька духовних п'єс а капелла, в котрих його приємний мелодичний стиль мав значний успіх». Це дозволило відкрити для столиці «італійський смак» [48, т. II, р. 86]. «Італійський смак» означав, що А. Рачинський працював у новому на той час стильовому напрямку – класицистичному (класичному). «Разность сей музыки была столь ощутительна, что Екатерина приказала сначала петь её только при дворе, дабы приучить постепенно слух публики к итальянскому вкусу. От сей эпохи можно считать и сочи-

---

¹ Твори І. Некрашевича потрапили до «Бібліотеки української літератури» – багатотомного видання, що видавалося з 1982 до 2001 рр. Див.: [344].

нителєй правильных вокальных концертов» [Цит. за: 29, с. 50]. Саме А. Рачинському належить честь першому розпочати процес запровадження нової хорової музики класичного стилю в російській імперії ще за десять років до того, як його підхопили італійські композитори, зокрема Бальтазаро Галуппі, у 60-х рр. XVIII ст. у Санкт-Петербурзі. З цитати зрозуміло, що А. Рачинський упроваджував принципи нового стилю саме у хорових творах («духовных пьес, а капелла»), що згодом буде репрезентований творчістю М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделея, С. Дегтяревського. Тож розповсюдження нових стилістичних ідей було розпочато в імперії не з Петербурга, а з Глухова, зокрема з концертів глухівської гетьманської капели. Отже, Андрія Рачинського можна вважати родоначальником нового стилістичного напрямку в українській та російській хоровій музиці. Зважаючи на час його діяльності в Глухові, що припадає на дитячі роки Максима Березовського, можна припустити, що малий Максим міг не тільки чути виступи капели, але й безпосередньо брати участь у виконанні хорових творів у своєму рідному місті. Тож цілком вірогідною звучить теза про те, що А. Рачинський був першим учителем Максима Березовського і що він вплинув на його творчість [43]. Це може пояснити ту легкість і швидкість, з якими молодий композитор-початківець (М. Березовський) в Петербурзі опанував нові принципи класицизму в хорових творах, бо вони були йому знайомі ще з дитячих років у Глухові. Побіжним доказом на користь цього припущення є наявність серед віднайдених на сьогодні двох хорових концертів Андрія Рачинського одного з назвою «Не отвержи мене во время старости» [41, с. 127–136]. Ця рідкісна назва духовного концерту відома усьому світу як геніальний твір Максима Березовського, а в усій хоровій літературі зустрічається рідко. Судячи зі стильового аналізу, М. Березовський знав концерт свого старшого наставника й дещо переймав з особливостей його хорового письма. Мабуть, малий Максим ще в Глухові захопився ємним змістовним наповненням концерту А. Рачинського і наприкінці життя розкрив цей біблійний текст по-своєму, з могутньою силою відтворивши його неймовірну образність і драматизм.

А. Рачинський з'явився в Глухові 1753 р., вже маючи за плечима трирічний стаж роботи капельмейстером львівського єпископа Лева Мелецького, про що зазначено у «Свідоцтві єпископа Львівського, Галицького та Кам'янець-Подільського» від 20 січня 1753 р.

[58, с. 3]. Там він здобув ім'я, через що й був запрошений гетьманом до керівництва капелою.

У збереженій дворянській справі Рачинських наведено послужний список Андрія Андрійовича. Згідно з цим списком, А. А. Рачинський народився у місті Августові на Підляшші (Польща). Після роботи капельмейстера в Глухові, у 60-ті рр. XVIII ст., він перейшов на адміністративну роботу, де зробив непогану кар'єру (за допомогою гетьмана). 8 серпня 1763 р. наказом К. Розумовського був призначений сотником у Новгород-Сіверську сотню Стародубського полку; 20 лютого 1780 р. отримав звання бунчукового товариша; 11 травня 1787 р. став Новгород-Сіверським сотником. Також був головою Департаменту верхньої розправи Новгород-Сіверського намісництва й згодом був підвищений до звання надвірного радника (1787 р.). Саме у цьому званні він проводить набір півчих для Придворної капели (1790 р.). Причому робить це не вперше, бо «прежде сего к подобному избранию и освидетельствованию голосов был Г. Надворный Советник Рачинский, как искусный в таковом выборе» [42, с. 39]. Був одружений з Марією Іванівною Яворською, дочкою бунчукового товариша та племінницею митрополита Рязанського й Муромського Стефана Яворського. За діяльністю А. Рачинського спостерігав Добринін, що залишив яскраву згадку: «муж, на лице которого означено найчувствительнейшее сердце» [16, с. 51]. Мав сина Гаврила – видатного скрипаля-віртуоза й композитора. Не відомо, коли помер А. А. Рачинський, проте і батько, і син Рачинські залишили помітний слід в історії нашої культури, а їх доля та творчий спадок є достойними вивчення та популяризації.

Незважаючи на господарчі турботи, А. Рачинський не полишав повністю музичну діяльність: відбирав півчих до Петербурга, навчав музики свого сина Гаврила. Існує легенда про скрипку роботи Страдіварі, що її було подаровано Андрію Андрійовичу та яка згодом перейшла до його сина Гаврила [46, с. 185]. Проте найсуттєвішою справою А. Рачинського в Глухові була організація капели, в чому він досяг видатних успіхів.

За короткий час глухівська капела стала одним з провідних музичних колективів Росії середини XVIII ст., що підтвердили блискучі гастролі в Москві. 1752 р. імператриця Єлизавета запросила К. Розумовського з родиною до її палацу в Москві. Гетьманська капела поїхала з ним, і в 1753 р. відбулися перші виступи в присутності імператриці та усього двору. Чи міг керувати капелою в той час Андрій Рачинський, допоки невідомо, адже у неї вже був керівник – К. Юзе-

фович, який в лютому 1753 р. «отъехал в Москву капелян гетманский Корнилий Юзефович» звичайно для концертних виступів [11, с. 484]. У документі К. Юзефович названий «капеляном», а зі штату капели нам відомо, що серед керівників зазначено «капелян» та «капельмейстер». Мабуть, посада капеляна передбачала лише хормейстерську діяльність, на зразок нашого сучасного визначення «хормейстер», тоді як посада капельмейстера передбачала загальне керівництво колективом, на зразок нашого «художнього керівника». З іншого боку, «свідоцтво» єпископа львівського про плідну капельмейстерську роботу А. Рачинського датоване 20-м січня 1753 р. Можливо, ця «справка» була надана саме як характеристика для прийняття Андрія Андрійовича на роботу капельмейстером капели графа К. Розумовського. В такому разі у нього було катастрофічно мало часу для того, щоб довести рівень капели до досконалості. І тоді значно зростає роль К. Юзефовича як керівника капели, бо саме він спромігся до того, щоб її виконавський рівень виявився достатнім для виступів при імператорському дворі.

Сучасник писав: «... во дворце гетмана Кирилла Григорьевича Разумовского в Глухове на Украине была организована, большей частью из русских (українців. – М.Ю.) и лишь нескольких иностранцев, домашняя капелла, подобной которой в России до сих пор не существовало. Капелла насчитывала сорок с лишним хорошо обученных музыкантов, из которых каждый мог с честью выступать и самостоятельно на своем инструменте. Когда хор этой капеллы в присутствии двора и других высокопоставленных лиц выступил впервые в 1753 г. в Москве, во дворце гетмана, он справедливо заслужил тот всеобщий восторг, каким было встречено это выступление» [40, с. 90]. Інше свідчення того ж автора спогадів свідчить про видатні вокальні заслуги українських солістів. «Среди выступавших был один молодой певец из Украины по имени Гаврила (Марцинкевич – М. Ю.), владевший изящной манерой пения и исполнявший труднейшие итальянские оперные арии с художественными каденциями и изысканнейшими украшениями. Впоследствии он выступал в концертах двора и также пользовался громадным успехом» [40 с. 90]. Ю. Рудчук, який досліджував діяльність капели К. Розумовського, особливо її інструментальної частини, та надав цікаві фактичні відомості з діяльності музикантів-інструменталістів, зазначив, що саме завдяки співакам-українцям цієї капели вдалося здійснити постановку опери Ф. Арайя «Цефал і Прокріс» на лібрето О. Сумарокова в Петербурзі. Дослідник перераховує співаків – солістів опери:

Гаврило Марцинкович (Марцинкевич – М. Ю.), Микола Клуитарев, Степан Крашевський, Степан Євстаф'єв. Це були триумфальні виступи, коли українські артисти вперше проспівали оперу італійського композитора російською мовою і отримали нагороди: усім артистам від імператриці – першокласне сукно, а композиторові Ф. Арайї – дорогу соболячу шубу та 100 золотих напівімперіалів (що дорівнювало 500 крб) [29, с. 46-47].

Капела К. Розумовського мандрувала разом зі своїм хазяїном. Наприклад, 10 березня 1763 р. до Глухова приїхали «півчі графські» [12, ч. II, с. 384]. Разом з гетьманом часто переїздили його племінники Будлянський і П. І. Розумовський «со всею світою, певчими і конюшими» [8, с. 309]. І хоча гетьманська капела перебувала в Глухові лише епізодично, коли місто відвідував сам Кирило Григорович, вона зажила великої слави у гетьманській столиці, значно підвищила загальний культурний рівень міста й мала помітний вплив на всю музичну ситуацію в російській імперії.

Висновок. М. Березовський міг слухати виступи гетьманської капели й навіть виступати в ній. Саме тут він міг познайомитися з новою хоровою музикою, що була представлена творами А. Рачинського; міг вчитися у приватних вчителів і слухати концерти військових канцеляристів; міг зачувати гласові мелодії під наглядом глухівського дяка; міг вивчати різні нотації, оволодівати мистецтвом ансамблевого співу чи підбирати народні мелодії на скрипці чи бандурі в музичній школі. Важливо те, що Глухів за часів перебування там Максима Березовського був занурений в музику значно глибше, сильніше й різноманітніше, аніж нам здавалося раніше. Тож молодий музикант міг віднайти в місті усе необхідне, що заохало молодого хлопця в музику. Настільки, що стало його життєвим стрижнем і що змогло випестити його Богом даний талант до рівня світового музичного майстра.

Література

1. А[ндрієвский] А. Набор в Киеве певчих для придворной капеллы в 1758 году. *Киевская старина*. 1881. Март.
2. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. С введением и примечаниями Н. И. Петрова. Киев: Тип. И. И. Чоколова, 1904–1908. Отд. II. Т. I. Ч. I.
3. Антонович Д. Українська культура: збірник лекцій. Подєбради, 1940.
4. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею. Киев: В Университетской типографии, 1856. Ч. II.
5. Беликов П. Березовский. *Энциклопедический лексикон*. Санкт-Петербург, 1836. Т. 5.

6. Березовскій (Максим Созонтович). *Энциклопедический словарь*. Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. Т. III-а. Санкт-Петербург, 1891. С. 518–519.
7. Болховитинов Е. Историческое рассуждение вообще о древнем христианском богослужбном пении российской церкви. Санкт-Петербург: Изд. Св. Синода, 1804.
8. Васильчиков А. А, Семейство Разумовских. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича. 1880. Т. I.
9. Вознесенский И. Церковное пение в Юго-западной Руси по ирмологам XVII и XVIII веков. Москва: Изд. П. Юргенсона. 1898. Вып. 2.
10. Глуховские древности (Рассказ старожила). Архив церкви трех Анастасий. Четыре надписи в соборе. *Черниговские губ. ведомости*. 1852, № 32. с. 352–354.
11. Дневник генерального хоружаго Николая Ханенка (1727–1753). Киев: Изд. Редакции Киевской старины, 1884.
12. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Москва, 1859. Ч. I., II.
13. Ефименко П. Школа для обучения певчих, назначавшихся ко двору. *Киевская старина*. 1883. Т. 6, май.
14. Житецкий П. Странствующие школьники в старинной Малороссии. *Киевская старина*. 1892. Т. 36, февраль.
15. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1983.
16. Записки Г. И Добрынина. Санкт-Петербург, 1872.
17. Иванов В. Дмитро Бортнянський. Київ: Наукова думка, 1980.
18. Иванов В. Співацька освіта в Україні у XVIII ст. Київ: Музична Україна, 1997.
19. Корній Л. М. Історія української музики. (Друга половина XVIII ст.). Київ; Харків; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1998. Ч. II.
20. Л[азаревский] А. Гетманские дома в Глухове (к рисунку). *Киевская старина*. 1898. Т. 60, янв. Отд. 1. С. 160–166.
21. Л[азаревский] А. Предположение об открытии французского пансиона для детей в городе Ромны в 1781 г. *Киевская старина*. 1890. Т. 9. С. 494–495.
22. Ломиковский В. Я. Словарь малорусской старины, составленный в 1808 г. В. Я. Ломиковским. *Киевская старина*. Т. 46, июль / Приложение. 1894.
23. Любименко И. И. Проект 1779 г. об устройстве филиала Академии наук в Глухове и о написании истории Украины. *Вестник АН СССР*. 1935. № 5.
24. Майбурова К. Глухівська школа півчих XVIII ст. та її роль у розвитку музичного професіоналізму на Україні та в Росії. *Українське музикознавство*. 1971. № 6.
25. Музыкальная энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия, 1978. Т. 4.
26. Опис Новгородсіверського намісництва (1779–81) / ред. П. К. Федоренка; показчик К. О. Лазаревського та П. К. Федоренка. Київ: ВАН, 1931.
27. Путешествие в Святую Землю священника Лукьянова (1703 год). *Русский архив*. 1863. Кн. 1.

28. Путро О. І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Київ: ДАКККІМ, 2008. Ч. I, II.
29. Рудчук Ю. Родина Розумовських: меценати та добродійці: історико-мистецьке дослідження. Київ: Освіта України, 2011.
30. Синицкий Л. Путешествие в Малороссию академика Гильденштедта и князя И. Д. Долгорукого. *Киевская старина*. 1893. Март.
31. Сулимовский архив. Київ: Типография К. Н. Милевского, 1884.
32. Теличенко И. В. Скорбный лист архива Малороссийской коллегии. *Киевская старина*. 1889. № 2.
33. Терещенко-Кайдан Л. Ірмолой Гаврила Головні – унікальний пам'ятник української культури XVII–XVIII ст. Київ: НАКККІМ, 2012.
34. Українська література XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1983.
35. Халепський Павло. Україна – земля козаків. Подорожній щоденник / упоряд. Микола Рябий. Київ: Український письменник. Ярославів вал, 2008.
36. Цалай-Якименко О. С. Київська школа музики XVII ст.: київське пініє, київська нота, київська грамати́ка. Київ; Львів; Полтава, 2002.
37. Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. Москва: Изд-во литературы по строительству, 1967.
38. Шемшученко Ю. Перший на Україні театр. *Ленінська правда*. 1962. 24 липня.
39. Широцький К. Знамениті українські артисти-співці XVII–XVIII віку. *Рада*. (18 червня), 1914. № 136.
40. Штелин Я. Музыка и балет в России XVIII века / пер. и вст. статья Б. И. Загурского. Ленинград: Тритон, 1935.
41. Шуміліна О. Стилвова динаміка української духовної музики XVII–XVIII ст. За матеріалами рукописних колекцій. Глава 2.4. Тенденції ранньокласичного стилю в духовній творчості Андрія Рачинського. Реставрація концерту «Не отвержи мене». Донецьк, 2012. С. 127–136.
42. Щербаківський Д. Набір півчих у 1790 році в Малоросії для придворної капели. *Музика*. 1924. № 7–12.
43. Юрченко М. С. Андрій Рачинський – перший учитель Максима Березовського. *Україна музична*. Київ, 1990. С. 41–43.
44. Юрченко М. С. Одруження Максима Березовського. Огляд документальних матеріалів. *Вісник КНУКІМ. Серія «Мистецтвознавство»*. Прийнято до друку.
45. Юрченко М. С. Творчество Максима Березовского в контексте украинской музыкальной культуры XVIII века: дисс. канд. искусств. Ленинградская государственная консерватория им. Н. А. Римского-Корсакова, 1991.
46. Ямпольский И. Русское скрипичное искусство: очерки и материалы. Москва; Ленинград: Госмузиздат, 1951.
47. Das Vaterunser für vier Singstimmen gesetzt von Beresowsky. Bey Breitkopf und Härtel in Leipzig [1812].
48. Mooser R/-A/ Annales de la musique et des musiciens en Russie au XVIII siècle. Geneve, 1948–1951. T. II.

49. Пашпорт бывшему в службе фельдмаршала графа Кирилла Разумовского капельмейстеру Францу Керцелли. 1765 АЗПРІ. Ф. Внутренние коллежские дела. Оп. 2/6. № 3638.
50. Списки студентов и наставников Киево-Могилянской академии за 1736/7-1758 годы. НБУВ. Ф. 160. № 172.
51. Сборник писем и документов, поступивших в канцелярию Киевского митрополита. 1757–1762. НБУВ. Ф. 160. № 518.
52. Указ св. Синода черниговскому митрополиту Антонию о содействии певчому басисте Гаврилу Матвеевичу Головне в наборе певчих для певческого хора. 1742. НБУВ. ДА п. 197.
53. План г. Глухова. РДВІА. Ф. 418. № 605.
54. Журнал челобитным разных лиц Екатерине II. 1770–1778. ЦДАДА. Ф. 10. Оп. 1. № 523.
55. Доклады и бумаги по придворной конторе. 1742–1757. ЦДАДА. Ф. 14. Оп. 1. № 56.
56. Дело о придворных певчих. ЦДАДА. Ф. 14, Оп. 1. № 96.
57. Доклады и др. бумаги по управлению театрами. 1732–1798. ЦДАДА. Ф. 17. Оп. 1. № 322.
58. Департамент герольдии. Рачинские. ЦДІА. СПб. Ф. 1343. Оп. 28. № 865.
59. Штат придворной конторы. 1768. ЦДІА. СПб. Ф. 469. Оп. 14. № 10.
60. Подорожная его ясновельможности г-на гетмана К. Г. Разумовского капельмейстеру Стефану Кашевскому. 1751. ЦДІАК України. Ф. 50. Оп. 1, № 2066.
61. Подорожная певческой его ясновельможности музыки регенту Лузганову 1753. ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. № 11561.
62. О бежавших трех певчих мальчиков от кн. Барятинского. 1737. ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. № 5962.
63. О учреждении в Глухове школы для обучения певчих и о наборе оных. 1739. ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. № 6718.
64. О невысылке в поход сотника Брежинского для того, что он обучает для двора е.и.в. двух хлопцев играть и спевать. 1738. ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. № 6759.
65. Глуховская сотенная канцелярия. ЦДІАК України. Ф. 64. Оп. 1. № 1125-1208.
66. Глуховская сотенная канцелярия. ЦДІАК України. Ф. 64. Оп. 1. № 1144.

Скорочення назв архівів

- АЗПРІ – Архів зовнішньої політики Російської імперії (РФ).
РДВІА – Російський державний військово-історичний архів (РФ).
НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна).
ЦДАДА – Центральний державний архів давніх актів (РФ).
ЦДІА СПб. – Центральний державний історичний архів Санкт-Петербурга (РФ).
ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України, м. Київ (Україна).

References

1. Andriyevsky, A., 1881. *Nabor v Kiyeve pevchikh dlia Pridvornoy Kapelly v 1758 godu* [Recruitment of singers for the court chapel in Kyiv in 1758]. In: *Kievskaya starina* [Kievan antiquity]. March.
2. Akty i dokumenty, otnosiashchiesia k istorii Kievskoy Akademii. S vvedeniem i primechaniyami N.I. Petrova [Acts and documents related to the history of the Kyiv Academy. With an introduction and notes by N.I. Petrov], 1904-1908. Kiyev: Otdeleniye 2, tom 1, chast' 1. Typographiya I.I. Chokolova [Kyiv: Branch 2, volume 1, part 1. Ed. by I.I. Chokolov].
3. Antonovych D., 1940. *Ukrayins'ka kul'tura: zbirnyk tekstiy* [Ukrainian culture: a collection of lectures]. Podebrady.
4. Askochenskiy V., 1856. *Kiev s drevnieyshym iego uchilishchem Akademiieu* [Kiev with its oldest school, the Academy]. P. 2. Kiev: v Universitetskoy tipografii [Kyiv: Ed. in University Tipography].
5. Belikov P., 1836. *Berezovskiy* [Berezovsky]. In: *Entsiklopedicheskiy leksikon* [Encyclopedic lexicon]. T. 5. St. Petersburg.
6. Berezovskiy (Maksim Sozontovich) [Berezovsky (Maksim Sozontovich)], 1891. In: *Entsiklopedicheskiy slovar'* [Encyclopedic vocabulary]. Izdaniye F.A. Brokgauz i I.A. Efron. T. III, stranitsa 518-519 [Ed. by F.A. Brokgauz i I.A. Efron. T. III, p. 518-519].
7. Bolkhovitinov E., 1804. *Istoricheskoye rassuzhdeniye voobshche o drevniem khristianskom bogoslužhebnoy peniyi rossiysskoy tserkvi* [Historical reasoning in general about the ancient Christian liturgical singing of the Russian church]. Sankt-Peterburg: izdaniye Sv. Sinoda [St. Petersburg: Ed. of St. Sinod].
8. Vasilchikov A.A., 1880. *Semeystvo Razumovskikh* [The Razumovsky family]. Sankt-Peterburg: Tipografiya M.M. Stasiulevicha [St. Petersburg: Ed. by M. Stasiulevich]. T. I.
9. Voznesienskii I., 1898. *Tserkovnoye peniye v yugo-zapadnoy Rusi po irmologam XVII i XVIII vekov* [Church singing in southwestern Russia by the Irmologists of the 17th and 18th centuries]. Moskva: izdaniye P. Yurgensona. Vypusk 2 [Moscow: Ed. By P. Yurgenson].
10. Glukhovskiy drevnosti (Rasskaz sarozhyla). *Arkhiv tserkvi triekh Anastasiy. Cheture nadpisi v sobore* [Glukhov antiquities (The story of an old-timer). Archive of the Church of Three Anastasias. Four inscriptions in the cathedral], 1852. In: *Chernigovskiy gubernskiy vedomosti* [Chernihiv Provincial Gazette]. No. 32, p. 352-354.
11. Dnevnik general'nogo khoruzhago Nikolaya Khanenka (1727-1753) [Diary of General Khoruzhy {General} Nikolai Khanenko (1727-1753)], 1884. Kiev: *Izdaniye Redaktsiyi Kievskoy Stariny* [Ed. Editions of Kiev antiquity].
12. Dnievnyie zapiski malorossiyskogo podskarbiya general'nogo Yakova Markovicha [Day Notes of the Little Russian Podskarbia General {Ministry of Finance} Yakov Markovich]. Chast' 1, 2. Moskva [Part 1, 2. Moscow].
13. Yefimenko P., 1883. *Shkola dlia obucheniya pevchikh, naznachavshykhsia ko dvoru* [School for the training of singers appointed to the Court]. In *Kiyevskaya starina*. T. 6, may [Kievan antiquity. T. 6, May].
14. Zhytetskiy P., 1892. *Stranstvuyushchiye shkol'niki v starinnoy Malorossii* [Wandering schoolchildren in old Little Russia]. In *Kiyevskaya starina*. T. 36, fevral' [Kievan antiquity. T. 36, February].

15. Zholtovs`kyy P.M., 1983. *Khudozhnie zhyttia na Ukrayini v XVI-XVIII stolitti* [Artistic life in Ukraine in the 16th-18th centuries]. Kyiv: Naukova dumka [Kyiv: Ed. Scientific thought].
16. Zapiski G.I. Dobrynina, 1872 [Notes of G.I. Dobrynin]. Sankt-Peterburg [St. Petersburg].
17. Ivanov V., 1980. *Dmytro Bortnianskyy* [Dmytro Bortniansky]. Kyiv: Naukova dumka [Kyiv. Ed. Scientific thought].
18. Ivanov V., 1997. *Spivats`ka osvita v Ukrayini u XVIII stolitti* [Singing education in Ukraine in the 18th century]. Kyiv: Ed. Muzychna Ukrayina [Kyiv: Ed. Musical Ukraine].
19. Korniy L.M., 1998. *Istoriya ukrayins`koyi muzyky. Chastyna 2 (Druha polovyna XVIII stolittia)* [History of Ukrainian music. Part II (Second half of the 18<sup>th</sup> century)]. Kyiv, Kharkiv, N'yu York: Vydavnytstvo M.P. Kots` [Kyiv, Kharkiv, New York: Ed. by M.P. Kots`].
20. Lazarevskiy A., 1890. *Getmanskiye doma v Glukhove (k risunku)* [Hetman's houses in Glukhov (to the picture)]. In: *Kiyevskaya starina*. T. 60, yanvar', otdeleniye 1. Stranitsy 160-166 [Kievan antiquity. T. 60, January, subsection 1, p. 160-166].
21. Lazarevskiy A., 1890. *Predpolozheniye ob otkrytiyi frantsuzskogo pansiona dlia detey v gorode Romny v 1781 godu* [The assumption of the opening of a French boarding school for children in the city of Romny in 1781]. In: *Kiyevskaya starina*. T. 9, stranitsy 494-495 [Kievan antiquity. T. 9, p. 494-495].
22. Lomikovskiy V.Ya. *Slovar` malorussoy stariny, sostavlennyy v 1808 godu V.Ya. Lomikovskim* [The Dictionary of the Little Russian Antiquity, compiled in 1808 by V.Ya. Lomikovskiy]. In: *Kiyevskaya starina*. T. 46, iyul' / Prilozheniye [Kievan antiquity. T. 46, June / Application].
23. Liubimenko I.I., 1935. *Proekt 1779 goda ob ustroystve filiala Akademii nauk v Glukhove i o napisanii istorii Ukrainy* [The 1779 project on the organization of the branch of the Academy of Sciences in Glukhov and on the writing of the history of Ukraine]. In: *Vestnik Akademii Nauk SSSR*, № 5 [Bulletin of the USSR Academy of Sciences, No. 5].
24. Mayburova K., 1971. *Hlukhivs`ka shkola pivchykh XVIII stolittia ta yiyi rol' u rozvytku muzychnoho profesionalizmu na Ukrayini ta v Rosiyi* [Glukhiv's school of singers of the 18<sup>th</sup> century and her role in the development of musical professionalism in Ukraine and in Russia]. In: *Ukrayins`ke muzykoznavstvo*. No. 6 [Ukrainian Musical Science. No. 6].
25. *Musykal`naya entsiklopediya*. T. 4, 1978 [Musical encyclopedia. T. 4]. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [Moscow: Sovietik encyclopedia. T. 4].
26. *Opys Novhorodsivers`koho namisnystva (1779-81) / Redaktsiya P.K. Fedorenka. Pokazhchyk K.O. Lazarevs`koho ta P.K. Fedorenka* [Description of the Novgorodsiversky Viceroyalty (1779-81) / Ed. P.K. Fedorenko. Index K.O. Lazarevsky and P.K. Fedorenko]. Kyiv: Vseukrayins`ka Akademiya Nauk [Kyiv: All-Ukrainian Academy of Sciences]. *Опис Новгородсiверського намісництва (1779-81) / Ред. П.К. Федоренка*.
27. *Puteshestviye v Sviatuyu zemliu sviashchennika Lukianova (1703 god)* [Journey to the Holy Land of Priest Lukyanov (1703)], 1863. In: *Russkiy arkhiv*. Kniga 1 [Russian archive. Book 1].

28. Putro O.I., 2008. *Het'man Kyrylo Rozumovs'kyi ta yoho doba (z istoriyi ukrayins'koho derzhavotvorennia XVIII stolittia)*. Ch. 1, 2 [Hetman Kyrylo Rozumovsky and his time (from the history of Ukrainian state formation of the 18th century). Part 1, 2]. Kyiv: DAKKKIM [Kyiv, DAMPCA].

29. Rudchuk Yu., 2011. *Rodyna Rozumovs'kykh: metsenaty ta dobrochyntsi. Istoryko-mystets'ke doslidzhennia* [The Razumovsky family: patrons and benefactors. Historical and artistic research]. Kyiv: Osvita Ukrainy [Kyiv: Ed. Education of Ukraine].

30. Sinitskiy L. 1893. *Puteshestviye v Malorossiyyu akademika Gil'denshtedta i kniazia I.D. Dolgorukogo* [Travel to Little Russia of Academician Gildenstedt and Prince I.D. Dolgoruky]. In: *Kiyevskaya starina*. Mart [Kievan antiquity. March].

31. Sulimovskiy arkhiv, 1884 [Sulimovsky archive]. Kiyev: Tipografiya K.N. Milievskogo [Kyiv: Ed. by K.N. Milevsky].

32. Telichenko I.V., 1889. *Skorbnyy list arkhiva Malorossiyskoy kollegii* [Grieving list of the archive of the Little Russian Collegium]. In: *Kiyevskaya starina* [Kievan antiquity. No. 2].

33. Tereshchenko-Kaydan L., 2012. *Irmoloy Havryla Holovni – unikal'nyy pam'ztrnyk ukrayins'koyi kul'tury XVII-XVIII stolittia* [Irmoloy of Gavrylo Golovnya is a unique monument of Ukrainian culture of the 17th-18th centuries.]. Kyiv: NAKKKIM [Kyiv: NAMPCA].

34. *Ukrayins'ka literatura XVIII stolittia. Poetychni tvory. Dramatychni tvory. Prozovi tvory* [Ukrainian literature of the 18th century. Poetry. Dramatic works. Prose works]. Kyiv: Naukova dumka [Kyiv: Scientific thought].

35. Khaleps'kyi Pavlo, 2008. *Ukrayina – zemlia kozakiv. Podorozhniy shchodennyk / Uporiadkuvav Mykola Riabyy* [Ukraine is the land of the Cossacks. Travel Diary / Edited by Mykola Ryaby]. Kyiv: Ukrayins'kyi pys'mennyk. Yaroslaviv val [Kyiv: Ukrainian writer. Yaroslaviv Val].

36. Tsalaj-Yakymenko O.S., 2002. *Kyyivs'ka shkola muzyky XVII stolittia: kyyivs'ke piniye, kyyivs'ka nota, kyyivs'ka hramatyka* [Kyiv school of music of the 17th century: Kyiv singing, Kyiv note, Kyiv grammar]. Kyiv; L'viv; Poltava [Kyiv; Lviv, Poltava].

37. Tsapenko M., 1967. *Arkhitektura Levoberezhnoyi Ukrayiny XVII-XVIII vekov* [Architecture of the Left Bank Ukraine of the 17th -18th centuries]. Moskva: Szdatel'stvo literatury po stroitel'stvu [Moscow: Publishing house of literature on construction].

38. Shemchuchenko Yu., 1962. *Pershyy na Ukraini teatr // Lenins'ka Pravda*. 24 lypnia [The first theater in Ukraine // Lenin's truth. July 24].

39. Shyrots'kyi K., 1914. *Znameniti ukrayins'ki artysty-spivtsi XVII-XVIII viku* Rada. № 136, 18 chervnia [Famous Ukrainian artists-singers of the 17th-18th centuries Rada. № 136, June 18].

40. Shtelin Ya., 1935. *Muzyka i balet v Rossii XVIII veka / Perevod i vstupitel'naia stat'ia B.I. Zagurskogo* [Music and ballet in Russia in the 18th century / Translation and introductory article by B.I. Zagursky]. Leningrad: Triton [Leningrad: Triton].

41. Shumilina O., 2012. *Styl'ova dynamika ukrayins'koyi dukhovnoyi muzyky XVII-XVIII stolittia. Za materialamy rukopysnykh kolektsiy*. Hlava 2.4.

Tendentsiyi rann`oklasychnoho stylu v dukhovniy` tvorchosti Andriya Rachyns`koho. Restavratsiya kontsertu «Ne otverzhy mene» [Stylistic dynamics of Ukrainian sacred music of the XVII-XVIII centuries. Based on manuscript collections. Chapter 2.4. Trends of early classical style in the spiritual work of Andriy Rachynsky. Restoration of the concert «Do not reject me»]. Donets`k. Storinky 127-136 [Donetsk. P. 127-136].

42. Shcherbakivs`kyi D., 1924. *Nabir pibchykh u 1790 rotsi v Malorosiyi dlia prydvornoyi kapely* [A recruitment of singers in 1790 in Little Russia for the court chapel]. In: *Muzyka* [Music]. № 7-12.

43. Yurchenko M.S., 1990. *Andriy Rachyns`kyi – pershyi uchytel` Maksyma Berezovs`koho* [Andriy Rachynsky was Maksym Berezovsky's first teacher]. In: *Ukrayina muzychna* [Ukraine musical]. Kyiv, p. 41-43.

44. Yurchenko M.S. *Odruzhennia Maksyma Berezovs`koho. Ohliad documental`nykh materialiv* [Marriage of Maksym Berezovsky. Review of documentary materials]. In: *Visnyk KNUKIM. Seriya: Mystetstvoznavstvo* [Bulletin of KNUCM. Series: Art History]. Accepted for printing.

45. Yurchenko M.S., 1991. *Tvorchestvo Maksima Berezovskogo v kontekste ukrainskoy muzykal`noy kul`tury XVIII vieka. Dissertatsiya na soiskaniye... Kandidata iskusstvovedeniya* [Creativity of Maxim Berezovsky in the context of the Ukrainian musical culture of the 18th century. Dissertation for competition... Candidate of Art]. *Leningradskaya gosudarstvennaya konservatoriya imeni N.A. Rimskogo-Korsakova* [N.A. Rimsky-Korsakov Leningrad State Conservatory].

46. Yampol`skiy I., 1951. *Russkoye skripichnoye iskusstvo: ocherki i materialy* [Russian violin art: essays and materials]. Moskva; Leningrad: Gosmuzizdat [Moscow; Leningrad: State Music Publishing House].

47. Das Vaterunser für vier Singstimmen gesetzt von Beresowsky. Bey Breitkopf und Härtel in Leipzig [1812].

48. Mooser R-A. 1948-1951. *Annales de la musique et des musiciens en Russie au XVIII siècle. T. II. Geneve.*

49. *Arkhiv Zovnishn`oyi Polityky Rosiys`koyi imperiyi* [Archive of the Foreign Policy of the Russian Empire - AFPRE]. F. Vnytrenniye kollezhskiyе dela, opis` 2/6 [Fund. Internal collegiate affairs, description 2/6], № 3638. Pashport, yvshemu v slyzhbe fel`dmarshala grafa Kirilla Razumovskogo kapel`meysteru Frantsu Kertselli [Passport to Kapellmeister Franz Kerzelli, who was in the service of Field Marshal Grey Kirill Razumovsky]. 1765.

50. *Natsional`na Biblioteka Ukrayiny imeni V.I. Vernads`koho* [National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky – NBUV]. Fond 160, № 172. Spysky studentov I nastavnikov Kiyev-Mogilianskoy Akademiyi za 1736/7 – 1758 gody [Lists of students and mentors of the Kiev-Mohyla Academy for 1736 / 7-1758].

51. NBUV, fond 160, № 518. *Sbornik pisem I dokumentov, postupivshykh v kantseliariyu Kiyevskogo mitropolita* [Collection of Letters and Documents Received by the Office of the Kiev Metropolitan]. 1757-1762.

52. NBUV. *Dukhovnaya Akademiya* [Spiritual Academy]. Papka 197. Ukaz Sviatogo Sinoda chernigovskomu mitropolitu Antoniuyu o sodeystviyi pevchemu basiste Gavrilu Matveyevichu Golovnie b nabore pevchikh dlia pevcheskogo

khora [Decree to the St. Synod to Metropolitan Anthony of Chernigov on assistance to the singing bassist Gavril Matveyevich Golovna in the set of singers for the singing choir]. 1742.

53. Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voenno-Istoricheskiy Arkhiv [Russian State Military Historical Archive - RSMHA], f. 418, № 605. Plan goroda Glukhova [Glukhov city plan].

54. Tsentral'nyy Gosudarstvennyy Arkhiv Drievnikh Aktov [Central State Archive of Ancient Acts – CSAAA], f. 10, opis` 1, № 523. Zhurnal chelobitnym raznykh lits Yekaterine II [Journal of petitions of different persons to Catherine II], 1770-1778.

55. CSAAA, f. 14, opis` 1, № 56. Doklady i bumagi po pridvornoy kontore [Reports and papers for the court office]. 1742-1757.

56. CSAAA, f. 14, opis` 1, № 96. Dielo o pridvornykh pievchikh [The Case of the Court Singers].

57. CSAAA, f. 17, opis` 1, № 322. Doklady i drugiye bumagi po upravlienyu teatrami [Reports and other papers on theater management]. 1732-1798.

58. Tsentral'nyy Gosudarstvennyy Istoricheskiy Arkhiv Sankt-Peterburga [Central State Historical Archive of St. Petersburg – CSHASP], f. 1343, opis` 28, № 865. Departament geroldii. Rachinskiye [Heraldry Department. Rachinsky].

59. CSHASP, f. 469, opis` 14, № 10. Shtat pridvornoy kontory [Staff of the court office]. 1768.

60. Tsentral'nyy Derzhavnyy Istorycynyy Arkhiv Ukrayinu mista Kyveva [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv – CSHAUK], f. 50, opys 1, № 2066. Podorozhnaya yego yasnovei`mozhnosti gospodina getmana K.G. Razumovskogo kapel`meysteru Stefany Kashevskomu [Traveler of His Majesty Mr. Hetman KG Razumovsky to the conductor Stefan Kashevsky]. 1751.

61. CSHAUK, f. 51, opys 3, № 11561. Podorozhnaya pevcheskoy yego yasnovei`mozhnosti muzyki regent Luzganovu [Roadside of His Majesty singing ability of music to the regent Luzganov]. 1753.

62. CSHAUK, f. 51, opys 3, № 5962. O biezhavshykh tryekh pevchikh mal`chikov ot Kniazia Bariatinskogo [About the three singing boys who fled from the book. Baryatinsky]. 1737.

63. CSHAUK, F. 51, opys 3, № 6718. O uchrezhdenii v Glukhovie shkoly dlia obucheniya pevchikh i o nabore onykh [On the establishment in Glukhov a school for training singers and on the recruitment of these]. 1739.

64. CSHAUK, f. 51, opys 3, № 6759. O nievysylkie v pokhod sotnika Brezhynskogo dlia togo, chto on obuchayet dlia Dvora Yeyio Imperatorskogo Velichestva dvukh khloptsev igrat` i spievat` [About not sending the centurion Brezhinsky on a campaign in order that he teaches two guys to play and sing for the court of Her Imperial Majesty]. 1738.

65. CSHAUK, f. 64, opys 1, № 1125-1208. Glukhovskaya sotennaya kantseliariya [Glukhov's Hundred's Chancellery].

66. CSHAUK, f. 64, opys 1, № 1144. ЦДІАК, ф. 64, оп. 1, № 1144. Glukhovskaya sotennaya kantseliariya [Glukhov's Hundred's Chancellery].

Yurchenko M.

Candidate of Art History, Professor of the Department of Musical Arts,
Kyiv National University of Culture and Arts

Maksym Berezovsky is in Hlukhiv. Musical life of the city

The place of birth of each person creates for him a special, unique, individual world in which formed behavioral skills in his basic. Here created a system of values and the environment organizes a range of sensory landmarks of the little person. This is especially true of the sound aura that surrounds a child, especially when he is endowed the heightened sensitivity to sounds and an innate sense of harmony. All this refers to the «hero» of the article, to the man who managed to raise the musical art of his region to the world level - Maksym Berezovsky.

Now we have a lot of musical compositions by Maksym Berezovsky. These are mainly choral spiritual works. However, the facts of his biography are surprisingly little covered due to lack of documentary data. This situation creates myths about even the key moments of his biography. Until we verify these facts with documents, we will not understand the true features of his work. Therefore, it is very important to investigate all the information concerning the all life periods of Maksym Berezovsky, which are established in modern musicology: Ukraine (Hlukhiv, Kyiv), Russia (Oranienbaum, St. Petersburg, possibly Moscow), Italy (Bologna, Livorno, Pisa, possibly Florence). Clarifying the musical situation in the cities of his residence will give a better understanding of the meaning of the composer's work and specific moments of the creative process: stylistic connections of his works with the musical environment, the origins of melody, texture saturation, genre features, etc. Each period of life is important for the biography of M. Berezovsky and should be described as fully as possible. For this purpose used rare printed and handwritten archival sources and modern historical and special musicological literature. This article is devoted to the first Hlukhiv period of the composer's life, when the formation of his musical tastes was just beginning. All known elements of Hlukhiv's musical culture of the middle of the 18th century are studied.

Key words: Maksym Berezovsky, Hlukhiv, biography, musical life.